

Адријана МАРЧЕТИЋ**РЕТОРИКА КЊИЖЕВНОГ ЕГЗИЛА**Филолошки факултет,
Београд

(Vladimir Zorić, *The Rhetoric of Exile: Duress and the Imagining of Force*.
Cambridge: Legenda, Modern Humanities Research Association, 2016)

Егзил и с њим повезани појмови емиграције, прогонства и избеглиштва неке су од најстаријих тема светске књижевности. Сетимо се само најпознатијих примера, библијских прича о прогонству Адама и Еве из раја и о Јеврејима отераним у вавилонско ропство, старогрчких митова о Киклопима баченим у Тартар, о Оресту прогоњеном Еринијама, о Едипу на Колону. И у историјском смислу егзил није нова појава; још од античких времена, када је егзил био једна од најтежих законима или обичајима прописаних казни за преступе против богова и владара, бројни су примери славних прогнанника, писаца, песника и филозофа – Сапфе, Овидија, Сенеке, Конфуција, Дантеа, Казанове, Русоа, Игоа – који су због својих уверења били приморани да напусте домовину и мање или више задовољавајуће прибежиште потраже у лутањима по туђини. Али, иако је феномен егзила одувек био присутан у историји цивилизације, књижевне науке све до 20. века нису показале значајније интересовање да овај феномен проуче и опишу на систематичан начин. Разлози за то су бројни и разноврсни и у њих овде не можемо да улазимо. За потребе овог приказа издвојићу само два, која, чини се, донекле могу да објасне зашто су била потребна читава два миленијума да појединачно и несистематично писање о егзилу, најчешће у виду писама, мемоара или успомена самих прогнанника, попут Овидијевих, Русових или Казановиних записа, прерасте у интердисциплинарно научно поље које зовемо студије егзила.

Први разлог је историјске природе. Као можда ниједна претходна епоха у модерно доба, двадесети век обилује догађајима који су довели не само до масовних миграција него и до таквих ситуација у којима су појединци, из различитих, најчешће политичких разлога – али не само због њих – били приморани или да напусте своју земљу (као Бродски и Солжењицин) или спречени да се у њу врате (као Набоков и Црњански). У својеврсном речнику-енциклопедији најславнијих књижевних прогнанника у 20. веку (*Literary Exile in the Twentieth Century*), Мартин Такер наводи већи број догађаја који су се збили широм света у претходних стотинак година, а који су дове-

ли до оваквих последица. Неки од њих су руске револуције из 1905. и 1917, промена граница у Европи после Првог светског рата, геноцид над Јерменима у Османском царству, долазак Хитлера на власт у Немачкој, увођење расних закона против Јевреја, Холокауст и немачка војна освајања у Европи, Шпански грађански рат, „леве“ и „десне“ војне диктатуре у Латинској Америци, социјалистичка револуција у Кини и културна револуција која је уследила за њом, револуција на Куби, мекартизам и антикомунистичка кампања у Америци педесетих година 20. века, комунистичке диктатуре у Источној Европи, исламистичка револуција у Ирану. Такеров списак, прављен почетком последње деценије прошлог века, у међувремену је значајно увећан догађајима који су последњих година произвели цунами егзиланата у читавом свету: вишегодишњи ратови за југословенско наслеђе који још нису добили епилог, ратови против „глобалног тероризма“ у Авганистану, „ослобађање“ Ирака од власти Садама Хусеина, глобална економска криза, формирање Исламске државе у Ираку и Сирији, инвазија на Сирију и с њом повезани „мањи“ сукоби великих сила вођени преко посредника, итд.

Други разлог за процват студија егзила у 20. веку треба видети у промењеној перспективи из које се данас посматра феномен егзила. Данас егзил више није само правно питање, то јест питање које се тиче легислативе и закона које прописују поједине државе; егзил је данас првенствено културолошки проблем који се разматра из два различита аспекта: психолошког, као субјективно искуство егзила, и културолошког, као рецепција друкчијих цивилизацијских и културних образаца, односно удаљавање од сопственог језика, идентитета, традиције и етницитета. Овако широко схваћен појам егзила представља предмет проучавања савремених интердисциплинарних студија егзила, које своје најјаче упориште у последњих седамдесетак година имају у САД. Додуше, први подстицај оваквој врсти студија дали су немачки интелектуалци, писци и уметници, избеглице из Хитлерове Немачке, још у раним тридесетим годинама прошлог века, да би прави замах ове студије добиле по завршетку Другог светског рата, по открићу нацистичких логора смрти и непојмљивих размера Холокауста. Од педесетих година студије егзила у блиској су вези са студијама трауме и сећања, којима су, осим у непосредном „искусственом“ материјалу, допринеле и различитим класификацијама појма егзила, насталим у покушајима да се његова различита искуства што прецизније опишу и што боље објасне. Захваљујући томе, данас, осим традиционалног облика егзила, прогонства по сили закона, какав је постојао у легислативи неких држава све до половине 19. века, разликујемо и друге врсте егзила, на пример, добровољни егзил (у какав су, између осталих, отишли Буда и Лао Це), унутрашњи егзил или егзил у сопственој земљи (каквог је допао Франц Кафка), прогонство из сексуалних

разлога (у којем су се нашли Оскар Вајлд, Реналдо Арена и многи други уметници); најзад, може се говорити и о егзилу изазваном „помањкањем реда и цивилизованог понашања“ у матичној земљи, како Тери Иглтон објашњава прилике које су Хенрија Џемса, Т. С. Елиота и Џозефа Конрада крајем 19. и почетком 20. века навеле да инспиративније окружење за своје писање потраже у Енглеској. Дакле, да резимирамо, док је у прошлости реч „егзил“ означавала физичко удаљавање неког појединца са одређене територије по сили закона, данас се она користи у много ширем смислу, који не мора да подразумева ни силу закона ни физичко удаљавање са неке територије, па тако, на пример, говоримо о „унутрашњем егзилу“ у случају писаца дисидената или оних који се због својих уверења налазе у затвору, или о „добровољном егзилу“ у случају појединаца који без присиле, из било којег разлога, одлазе из своје домовине по сопственој вољи. Осим класификација, савремене студије егзила подразумевају и социопсихолошка истраживања прогнаника и то не само писаца, интелектуалаца и уметника – као што је то најчешће био случај у прошлости – већ и других друштвених група које се налазе у ситуацији егзила: жена, деце, породица, обичних људи. Ово веома широко поље истраживања, додатно проширено темама повезаним са сродним студијама сећања, Холокауста и трауме, као и тренутно доминантним интердисциплинарним приступом у компаративним студијама културе, произвело је готово непрегледну количину литературе, књига, часописа, зборника, који су на овај или онај начин посвећени управо теми егзила.

У то веома широко поље истраживања свакако треба уврстити и књигу Владимира Зорића, *The Rhetoric of Exile. Duress and the Imagining of Force (Реторика езила: Од присиле до замишљене силе)*. Зорић такође истражује феномен егзила из интердисциплинарног угла, темељно проучавајући његове облике у различитим областима људског знања и деловања, праву, историји, филозофији, реторици, психологији и психоанализи, књижевности и поезији. Али, за разлику од велике већине традиционалних студија егзила, књига В. Зорића, као што и он сам каже, има врло специфичан фокус: она се бави искључиво сведочанствима о егзилу, то јест текстовима о егзилу чији су аутори и сами били прогнаници (9). Међутим, да бисмо стекли прави утисак о значају Зорићеве књиге у мору литературе произведене у последњих двадесетак година у оквиру студија егзила, овде треба посебно да нагласимо да Зорић, постављајући у средиште истраживања сведочанства о егзилу, открива једну нову врсту егзила, или, тачније речено, указује на њу. Ту, условно речено, нову врсту егзила Зорић назива „имплицитним егзилем“ (*implied exile*). Имплицитни егзил, каже он, није прописан силом закона, али није настао ни као последица неког ванредног стања (на пример, избеглиштва); имплицитни егзил није резултат физичке присиле, није експлицит-

тан, јер не подразумева да мора бити објављен некакав декрет или издат налог о његовом извршењу. С друге стране, за имплицитни егзил се не може рећи ни да је добровољан (кад већ није присиљан), јер прогнаник не одлази у прогонство по својој слободној вољи, већ зато што је 1) схватио да му је боље да напусти одређену територију ако не жели да трпи неке непријатне последице, или 2) зато што је, напустивши одређену територију, накнадно схватио да му у домовину, без одређеног ризика, више нема повратка. Дакле, могло би се рећи да је имплицитни егзил у ствари прећутни егзил, „индиректно, али веома ефикасно средство присиле“. Зорић каже: „Под имплицитним егзилом подразумевам све случајеве исељавања, било појединачних било оних коју су део већих миграција, које одликују две особине: а) хетерономни су, то јест подразумевају промену правне јурисдикције и политичке територије и б) ретроактивни су, то јест прогнаник није априори обавештен о искључивању из политичке заједнице, већ до тог закључка долази *post factum*. Једном речју, ова књига ће се бавити оним примерима егзила у којима нека особа бива присиљена да напусти своју земљу, али тек накнадно схвата да јој повратак није могућ или да је скопчан с неком тешком казном, као што су смртна или затворска казна.“ (10)

Зорић наводи три основна разлога који могу довести до оваквог, имплицитног егзила. То су пре свега избегавање неке, праведно или неправедно, досуђене казне; затим неформално подстицање власти на одлазак из земље, којем може да уследи формална забрана повратка и, најзад, особа може бити подстакнута на одлазак у прогонство и претећим деловањем неких неформалних група, ако јој власт не пружа адекватну заштиту од таквих претњи. Овај последњи случај Зорић илуструје на примеру Русоа, који је, под претњом да ће га линчовати разјарена гомила која му је каменовала кућу, сопственом вољом напустио Мотијер, швајцарску варошицу у коју се претходно био склонио под претњом прогонства из Француске (87). Према Зорићу, ова три разлога обухватају готово све најпознатије случајеве књижевног егзила, од Цицерона, преко Дантеа и Русоа, до Брехта (11). Настojeћи да на примерима ових славних прогнаника читаоцу објасни свој појам имплицитног егзила, Зорићу полази за руком и да из новог угла сагледа њихова прогнаничка искуства, као и да ове класичне примере егзила предочи у новом светлу. У свим случајевима имплицитног егзила јавља се, каже он, један упадљив недостатак: нема експлицитно изречене законске казне под чијом принудом би прогнаник био протеран са одређене територије. О егзилу није пресуђено, пресуда није ни изговорена ни написана, међутим, јасно је да прогнаник мора да напусти територију на којој се налази уколико жели да избегне непријатне последице. У другом, овде већ поменутом случају, прогнаник накнадно, пошто је већ напустио своју земљу, схвата да му тамо више нема повратка. Зорић каже да је за ис-

правно разумевање појма имплицитног егзила важно приметити да ни у једном од ова два случаја није примењена отворена сила, па чак ни отворена претња силом; сила је присутна прећутно, наговештена је и у дискурсу суверена (то јест оног у чијим је рукама сила и власт), те *реторички* уобличена.

Тако смо стигли до једног од главних предмета Зорићеве књиге: реторике којом се служе носиоци силе (или власти) у говору о егзилу. Реторичке фигуре, на пример еуфемизми, метонимије и синегдохе, служе да прикрију отворену претњу силом. Међутим, фигуре говора никог не могу да заварāju, понајмање оне којима су претње упућене. Фигуративни говор и његове трансфере, каже Зорић, одлично разумеју обе стране; и суверен и његови поданици. У језику, имплицитни егзил функционише по принципу енкодирања и декодирања шифроване поруке: ослањајући се на одређене реторичке фигуре у свом говору, суверен најпре енкодира поруку о прогонству, док је особа којој је порука упућена декодира применом истог фигуративног „кључа“ или шифре (11). Зорић с правом истиче да управо из овог разлога проучавање реторике имплицитног егзила може да да најбољи увид у метафоричку природу појма егзила уопште, својствену првенствено савременим облицима овог појма.

Како, према Зорићу, функционише реторика егзила? Покушаћу да сложено аргументацију из уводног дела његове књиге, *The Death of the Exile and Other Riddles* (*Смрт изјананика и грује зајонетике*), поткрепљену веома великим бројем добро одабраних примера из историје, права и књижевности, сажмем на једном кратком примеру. То ће, наравно, имати за последицу извесна поједностављивања, због чега и најтоплије препоручујем читаоцу да прочита ову књигу у целини. У старом Риму, кажњавање прогонством изрицало се, каже Зорић, и у фигуративном облику, као упутство да се прогнанику морају ускратити вода и ватра на римској територији. Законодавац не мора експлицитно да каже да је нека особа протерана са одређене територије, али се изрицањем ове забране то *de facto* чини. Уместо дословног исказа употребљава се фигуративан говор, тачније реторичка фигура метонимија (*pars pro toto*). С друге стране, значење метонимијског трансфера у забрани коришћења „ватре и воде“ довољно је очигледно да би прогнаник, који декодира поруку, сместа схватио да му се не брани да се напије воде са извора или огреје крај огњишта, већ му се брани право присуства на римској територији. Ако му је ускраћено право на ватру и воду, јасно је да је осуђен на смрт од глади, жеђи или смрзавања уколико не напусти Рим. Међутим, Зорић примећује да реторика егзила подразумева још један фигуративан трансфер. У песничком језику, метонимија се преображава у метафору: „Полазећи од елемената метонимијског кода“, писци свој песнички дискурс „претварају у снажне метафоре о присили (*duress*)“ (12). Другим речима, Зорићева теза, коју уверљиво аргументује на различитим

примерима, гласи: у језику власти, суверена или државе, метонимија служи да прикрије силу; насупротив томе, књижевни дискурс, ослањајући се на принцип метафоричке амплификације, декодира и разоткрива метонимијски језик присиле.

Поредећи реторику имплицитног егзила у правним и књижевним текстовима, Зорић указује на неколико специфичности реторике егзила у књижевном дискурсу. Његов први пример је Цицерон, аутор који је и сам био „прогнаник, бранилац прогнаних и песник међу правницима“ (12). Повезујући елементе права и књижевности, Цицерон је поставио „теоријске темеље за изучавање“ имплицитног егзила, каже Зорић у првом поглављу своје књиге, „Vanished With No Force: Implied Exile in Cicero’s *Pro Caecina Oratio*“ („Прогнани без силе: имплицитни егзил у Цицероновом говору ‘*Pro Caecina*“). Преостала четири поглавља посвећена су компаративној анализи књижевних дела која предочавају искуство егзила, наравно у теоријским оквирима постављеним у првом поглављу. На пример, у другом поглављу, „Firebrands of the City: Vicarious Functions of Fire in Exile“ („Потпаљивачи града: супститутивне функције ватре у егзилу“), Зорић испитује, с једне стране, употребу симболике ватре (пламена или огња) у легислативном језику Римске републике и средњовековне инквизиције и, с друге, метафоре које на овај или онај начин конотирају слике ватре у поезији Дантеа, Бертолда Брехта и Јосифа Бродског. У старом Риму и у доба Инквизиције топос ватре је честа фигура силе, јер изражава претњу упућену особи коју треба послати у прогонство. Међутим, Зорић примећује да је та претња по правилу само имплицитна: „Најкарактеристичнију особину имплицитног егзила не представља директна примена силе, већ њено измештање (*displacement*)“ (46). Суверен који изриче казну прогонства у ствари примењује један „метонимијски маневар“, он врши замену теза, ублажава претњу, одлаже њену реализацију или говори у еуфемизмима.

У трећем поглављу, „The Furies of Orestes: Persecutory Agency in the Narrative of Exile“ („Орестове Ериније: прогонитељ као делатна функција у приповестима егзила“), Зорић посматра како реторика имплицитног егзила функционише у друштвено-политичком контексту књижевног дела. Он овде настоји да покаже како прикривене претње у дискурсу носилаца власти, рефлектоване у језику књижевног дела, могу да произведу кошмарне фикционалне светове у којима доминантне метафоре параноје и прогањања одређују границе прогнаниковог менталног света. Ову тезу Зорић илуструје на примерима јунака Есхилове *Оресџије* и Набоковљеве *Бледи ватре*, који у прогонству постају жртве параноидних делузија (овде је реч о савременој, психоаналитичкој интерпретацији мита о Оресту); затим Русоових аутобиографских текстова који сведоче не само о добро познатој чињеници да је Русо патио од параноје већ и о параноидном понашању житеља Мотијера; најзад, и на примеру романа

Данила Киша и Штефана Хајма, *Башија, њејео и Луџајући Јеврејин*, у којима параноја главних јунака, избеглица од верског и политичког прогона, добија рационално оправдање у тренутку када постану жртве својих параноидних домаћина и „заштитника“. У последња два поглавља књиге, „The Burden of Aeneas: Paternity and Patrimony in Family Exile“ („Енејин терет: очинство и очевина у породичном егзилу“) и „Polyglot Monsters: Metalingual Tropes of Force in Poetry of Exile“ („Полиглотска чудовишта: метајезички тропи силе у поезији егзила“), тежиште Зорићевог интересовања помера се с метонимијских трансфера карактеристичних за дискурс силе на метафоричне амплификације својствене језику књижевног дела. Као што се и по наслову може претпоставити, у првом од ова два поглавља главни предмет испитивања је метафора оца. Вишеструка метафорична значења фигуре оца, који на основном плану текста представља везу прогнаника са отацбином и окосницу око које се плету остала, другостепена значења текста, Зорић илуструје на примеру Набоковљевих и Кишових аутобиографских дела. Он каже, чини се с правом, да су оба ова писца „видела своје мртве очеве као јемце сопственог идентитета у егзилу“. (13)

У контексту Зорићеве књиге у целини, последње поглавље, највећим делом посвећено анализи „Ламента над Београдом“ Милоша Црњанског, избегличке песме *par excellence*, издваја се, условно речено, по традиционалности приступа који је фокусиран на сам текст. Наиме, у фокусу Зорићеве анализе овде нису ни друштвено-политички контекст ни топови егзила у језику уопште, већ метафорика егзила у песничком језику као таквом. Зорић не бира „Ламент над Београдом“ да би илустровао како метафорика егзила функционише у песничком језику само зато што је Црњански ову песму посвећену искуству егзила написао у егзилу, мада је бира и због тога, већ првенствено зато што она, како Зорић каже, представља типичан пример „међујезичке“ (*interlingual*) поезије, односно једне ретке али значајне врсте модерне поезије коју одликује присуство лексичких јединица из различитих језика у истој песми. Осим „Ламента над Београдом“, као пример ове врсте поезије Зорић наводи и Елиотову „Пусту земљу“. У песми Црњанског, међутим, „међујезичност“, уз још неке важне елементе, како исправно примећује Зорић, сугерише трауматичност и тегобу живота у егзилу. Већ и сама необична композиција ове песме, односно графички облик појединих строфа (парних насупрот непарних) наводе на закључак да су строфе овде некакве посебне „територијалне целине“ између којих, како каже Зорић, песник „поставља метајезичке метафоричке мостове како би премостио јаз који прети да наруши ритам песничког низа“ (13).

Зорићево иновативно и уверљиво тумачење „Ламента“ као „међујезичке“ песме о искуству егзила није једина вредност овог поглавља његове књиге. Овде треба истаћи и то да он своју интерпре-

тацију заснива на једном значајном теоријском увиду, који бисмо могли назвати теоријом „међујезичке“ поезије. Формулишући ову теорију, Зорић полази од добро познате дефиниције песничког језика, коју је у различитим својим радовима, а вероватно најкохерентније у „Лингвистици и поетици“, половином прошлог века изнео руски формалиста Роман Јакобсон. По тој теорији, песнички језик, као и језик уопште, заснива се на две основне вербалне операције, селекцији и комбинацији. Јакобсон говори о два језичким осам. Прва је парадигматска оса; на њој се налазе „архиве“ појмова, односно лексичких јединица разврстаних по категоријама (именице, заменице, глаголи итд.) којима располажемо као говорници датог природног језика. Пошто су ове „архиве“ сложене по принципу сличности, Јакобсон ову осу назива још и метафоричном, односно осом селекције. Када говоримо, ми *дирамо* речи по принципу сличности, посежући у „архиве“ које се налазе на овој оси. Кад смо једном одабрали реч или тему о којој ћемо говорити, ми тој речи затим додајемо неки предикат, односно градимо реченицу, комбинујемо речи. Комбинација се врши на синтагматској оси, коју Јакобсон назива још и осом комбинације. Довођење појединих речи у синтагматски низ у свакодневном говору не врши се по принципу сличности, већ по принципу логичке, односно метонимијске везе, због чега Јакобсон ову осу назива још и метонимијском језичком осом. Дакле, по добро познатој Јакобсоновој теорији језика, у свакодневној језичкој комуникацији говор настаје деловањем ове две основне језичке операције, селекције и комбинације. Међутим, Јакобсон је приметио да у песничком језику долази до једног важног одступања од оваквог, „нормалног“, свакодневног вербалног понашања: у песничком језику принцип селекције постаје конститутивно начело синтагматског низа. На основу овог запажања Јакобсон је формулисао и своју дефиницију песничког језика: „Поетска функција језика пројектује принцип еквивалентности са осе селекције на осу комбинације“, која је вероватно једно од најбољих објашњења начина на који функционише језик у поезији у историји поетике уопште.

Међутим, како с правом примећује Зорић, Јакобсонова теорија песничког језика односи се искључиво на „монолингвалну“, једнојезичку поезију, то јест на песме у којима принцип еквивалентности функционише унутар једног језика, то јест једне парадигме. Иако језик у међујезичкој песми очигледно функционише нешто друкчије, Зорић ипак сматра да се Јакобсонова теорија може, уз извесна „подешавања“, применити и у анализи ове врсте поезије. У примени Јакобсонове теорије на „међујезичку“ поезију Зорић ипак види један проблем. Он се састоји у томе што Јакобсон полази од претпоставке да се селекција лексема у поетском исказу врши по принципу сличности и то са неке *истојеће* парадигматске осе. Таква претпоставка је потпуно оправдана када је реч о једнојезичкој песми. Али, када је песма

вишејезичка, односно када се у њој јављају лексеме из различитих језика, не може се говорити о „претходним парадигматским односима између језика [лексема, прим. А. М.] који конституишу секвенцу“. (157) Према Зорићу, овај проблем се мора решавати од случаја до случаја, на нивоу појединачних интерпретација и то ретроактивно. Наиме, тумачење међујезичке песме полазиће од опсервације начина на који се појединачне еквивалентности распоређују у песничком тексту, међутим, ми тек накнадно, у интерпретацији песме, можемо доћи до закључка о њиховим парадигматичним импликацијама. То практично значи да се метафорично повезивање остварује ретроактивно, у ретроспективном разумевању тумача. На пример, Зорић примећује да се у „Ламенту над Београдом“ речи из страних језика јављају искључиво у непарним строфама. У тим строфама су предочена фрагментарна, болна сећања песника на младост, пријатеље из младости, места која је посећивао у прошлости, што у њему изазива предосећање пролазности и смрти. Осим тога, непарне строфе „Ламента“ су смештене у Лондон, у место песниковог егзила. Семантички опсег страних речи из различитих језика, руског, шпанског, немачког, француског, италијанског и мандаринског кинеског, употребљених у овим строфама, није претерано широк: оне све конотирају значења која се везују за теме пролазности и смрти. Насупрот томе, у парним строфама, које су тематски фокусиране на Београд, завичај песничког „ја“, уопште нема страних речи; оне су, каже Зорић, „монолингвалне“ и представљају „синтаксички интегрисану, идиличну слику“ завичаја, која је у оштром контрасту према мрачним призорима живота у егзилу. (150) Ако боље погледамо, као што нам Зорић и сугерише, видећемо да је овде у ствари реч о изокретању Јакобсоновог модела: уместо да у конституисању песничке секвенце пође од парадигматичних односа, песник накнадно ствара парадигматичан однос између хетерогених лексема (преузетих из различитих језика), а читалац, примењујући исти реторички код у интерпретацији, накнадно, из композиције песме, дедукује метафорична значења тако, условно речено, вештачки створеног синтагматског низа у стиху. Извртање Јакобсоновог модела разоткрива метафоричну природу „међујезичких“ еквиваленција. Зорић каже: „Пошто нема унапред датих (*ready-made*) образаца за стварање песничких метафора, њихове семиотичке основе можемо да установимо тек када их идентификујемо у некој конкретној секвенци песничког језика“ (157).

Полазећи од Јакобсонове теорије песничког језика, и успешно је допуњујући сопственим теоријским увидима, Владимир Зорић је и значајно проширио оквире у којима је домаћа критика до сад сагледавала „Ламент над Београдом“ Милоша Црњанског. Али, то ни издалека није једина врлина његове књиге. Теоријски широко постављена и кохерентно утемељена, интелигентно и добро написана, пуна иновативних и уверљивих интерпретативних увида, Зориће-

ва књига сведочи о великој ерудицији и снажном критичарском таленту свог аутора. По свему овоме, *Реторика еџила* представља значајан допринос студијама еџила у светским оквирима. Не треба посебно напомињати да је ова књига, написана на енглеском језику, утолико драгоценија за српску науку о књижевности, у којој су овакве студије сасвим ретке. На крају, овај приказ не би био потпун кад не бисмо истакли и вредност Зорићевог изузетно успешног превода „Ламента над Београдом“ на енглески језик. Приступивши превођењу једне од најлепших и у језичком, метричком и ритмичком смислу најсложенијих песама написаних на српском језику с толико посвећености и надахнућа, Зорић је показао да поседује и истанчан сензибилитет за читање и тумачење поезије. Препоручујем српским издавачима да ову књигу преведу на српски и тако бар мало освеже код нас већ готово сасвим усахле књижевнотеоријске едиције.